

Гончарук В. А., кандидат
педагогічних наук, доцент кафедри
української літератури та українознавства
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

ВАСИЛЬ ДОМАНИЦЬКИЙ ЯК РЕДАКТОР І ВИДАВЕЦЬ ПЕРШОГО ПОВНОГО ВИДАННЯ «КОБЗАРЯ» Т. ШЕВЧЕНКА

Сьогодні важливим стає відродження у душі кожного українця глибинного відчуття гордої приналежності до української нації, свого роду, родини, яке було притаманне найкращим представникам минулих століть — визначним ученим, суспільно-громадським і просвітницьким діячам (С. Єфремов, В. Гнатюк, Ф. Вовк, М. Костомаров, М. Максимович, інші).

У справі виховання національної еліти неабиякого значення набуває проблема вивчення культурно-національної спадщини українського історика, етнографа, перекладача, журналіста, літературознавця, публіциста, бібліографа, громадсько-політичного діяча Василя Миколайовича Доманицького (псевд. — «Вітер», «Звенигородець», «Колодянин» (всього у нього було 19 псевдонімів); 19.03.1877, с. Колодисте Звенигородського пов. Київської губ., тепер село Тальнівського р-ну Черкаської обл. — 10.09.1910, м. Аркашон, Франція). В. Доманицький належав до того молодого покоління українських діячів, які ставши національно свідомими, вже «без вагання й компромісів оддавали себе українській справі та роботі на громадській ниві» [15, 6]. Після його смерті внаслідок хвороби наступники відзивалися про нього як про «чистого серцем чоловіка», «незломного духом діяча», який «з щиро-юнацькою завзятістю і з юнацькою ж необачністю вийшов на боротьбу з лихом і впав підкошений ним» [15, 3]. Слід віддати належне незвичайному оптимізму В. Доманицького: вчений, незважаючи на свій тяжкий стан, невтомно працював у різних галузях науки і культури.

Досліджували багатоаспектну життєтворчість і широкомасштабну громадську діяльність В. М. Доманицького В. Гордєєв [2], Б. Лобач-Жученко [11], І. Фареній [14], А. Болабольченко [1; 2], Ф. Ленченко та О. Палій [5], А. Качор [9], В. Іскорко-Гнатенко [6; 7], Н. Токар [12; 13], В. Качкан [8]. Про нього залишили дуже приязні спогади Д. Донцов, С. Єфремов, В. Антонович, О. Кониський, Є. Чикаленко, називаючи вченого «найкращим робітником української справи». Дослідники його творчості єдині в тому, що вже за те, що він упорядкував і видав перше повне видання «Кобзаря», звіривши автографи-рукописи Т. Шевченка, виправивши помилки в попередніх публікаціях, українці повинні знати прізвище Василя Миколайовича Доманицького, на вивчення якого тривалий час несправедливо існувала заборона. Тож належить тепер повертати із забуття важливі біографічні відомості В. Доманицького, його інтелектуальний доробок.

Мета нашої статті полягає в розкритті науково-дослідницької, культурно-громадської діяльності великого вченого В. М. Доманицького, зокрема внеску в справу редагування «Кобзаря» Т. Шевченка, та з'ясуванні його ролі у формуванні національної свідомості українського народу, пропаганді української національної ідеї.

В. М. Доманицький народився в сім'ї священика. Закінчив одну з київських гімназій, у 1895—1900 роках навчався на історико-філологічному факультеті Київського університету. Ще в університеті він був одним із кращих учнів В. Антоновича і брав участь в археологічних розкопках на Звенигородщині. Він разом з іншими студентами активно досліджував навколишні кургани, проводив розкопки древніх жител поблизу Корсунки, Глибочка, Піщаної, Колодистого. Саме тут Василеві та його друзям пощастило відкрити групу поселень Трипільської культури, про що В. Доманицький детально розповів, прозвітувавши двома досить ґрунтовними працями, вміщеними в кількох випусках «Археологічного літопису Південної Росії» [12, 61].

Ще зі студентських років В. Доманицький поринув у вир літературно-громадського життя. Вже у 23 роки до молодого вченого прийшло офіційне визнання: 29 січня 1900 р. його було обрано дійсним членом київського Товариства грамотності, а 27 жовтня того ж року — дійсним членом історичного товариства Нестора-літописця [13, 14]. Він співробітничав у редакціях різних видань: часописів «Киевская старина», «Україна», «Літературно-науковий вісник», «Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка», газет «Нова громада», «Діло», «Рада», «Український вісник», де друкував свої розвідки, повідомлення й статті. Редагував також орган української фракції у 2-й Державній думі Росії — газету «Рідна справа. Думські вісті».

В. Доманицький — автор першого українського словника іншомовних слів «Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів», пропагандист української національної справи. Василь Миколайович написав значну кількість праць з історії України, був редактором «Історії України» М. Аркаса. Також він — організатор кооперації на Київщині та автор низки брошур з питань кооперації [10, 441].

З 1900 року В. Доманицький працював викладачем російської мови в Київській приватній гімназії Г. Валькера (Київ), але вже наступного року лікарі виявили у нього туберкульоз легень і він змушений був почати серйозне лікування за кордоном. У перервах, коли ставало легше, багато працював. Із останніх 10 років, відпущених йому долею, 5 ховався по всіляких нетрях від недремного ока жандармів, решту — жив на чужині, рятуючись від тяжкої хвороби. Однак те, що він зробив, вистачило б не на одне життя. Один із лікарів порадив йому деякий час пожити у рідних краях, там, де ще в дитинстві пив він «свою» воду, їв «свій» хліб, вбирав пахощі «свої» материнки. У 1904 році В. Доманицький і справді поїхав на два з половиною роки в рідне с. Колодисте, та не скільки з лікувальною метою, стільки з метою розгортання кооперативно-просвітницької роботи.

Очолуваний В. Доманицьким кооперативний рух охопив дев'ять навколишніх сіл, за кошти селян було збудовано в с. Колодистому двоповерховий будинок для кооперативу з великим залом, у якому збиралося іноді до чотирьохсот слухачів, щоб почути лекції колишнього студента В. Доманицького чи подивитися аматорські вистави сільських акторів.

Слід відзначити надзвичайну працелюбність В. Доманицького та вказати на численні обов'язки, які він виконував: він — і фактичний голова кооперативу, і бухгалтер, і організатор «Просвіти», і правозахисник знедолених. Завдяки його старанням значно покращилося життя селян, і, що особливо важливо, зросла їхня національна свідомість, освіченість. Несли значні збитки різні посередники та спекулянти, тісно пов'язані хабарами з поліцією та місцевою владою. Така діяльність В. Доманицького викликала невдоволення владних органів, і В. Доманицький, щоб в подальшому не наражати селян на небезпеку, виїхав до Києва, де у якості секретаря взяв участь у з'їзді кооператорів [1, 155].

Останній Київський період був для В. Доманицького часом напруженої і продуктивної праці. Він відвідав музей Чернігівського губернського земства, де з 1897 р. зберігалася шевченківська колекція, передана громадським і культурним діячем Василем Тарновським з Качанівки. Сюди входило 758 експонатів — Шевченкові рукописи, автографи, малюнки, офорти, власні речі поета. Зібрані В. Тарновським матеріали послужили основою пізнішого створення музею української старовини в Чернігові, де провідне місце посіла шевченківська колекція. Також дослідник їздив до Канева, Княжої гори поблизу Канева та працював в архіві В. Науменка. В архіві департаменту поліції В. Доманицький виправив чимало помилок у попередніх виданнях, подав деякі вірші в повнішій та докладнішій редакції. З усіх 215 поезій лише 8 були не перевірені з автографами. В. Доманицький завершив свій «Критичний розслід над текстом «Кобзаря», надрукований в останніх числах «Киевской Старини» в 1906 р. Водночас він готував окреме видання цієї праці, яка стала

найважливішою передумовою для друкування першого повного, правдивого тексту «Кобзаря» у 1907 році [1, 156].

Останні місяці свого життя, В. Доманицький, як і Т. Шевченко, провів на чужині. 10 вересня 1910 року у м. Аркашоні (Франція) В. Доманицький помер. Йому було лише 33 роки. Друзі перевезли його тіло в Україну і поховали в рідному селі Колодисте на Звенигородщині, неподалік від батьківщини Т. Шевченка. На підмогилю — слова Т. Г. Шевченка (за заповітом вченого): «Ми не лукавили з тобою, Ми просто йшли, у нас нема Зерна неправди за собою». Постать цього визначного редактора повинна слугувати зразком сучасній журналістиці та літературознавцям.

Робота, доручена громадою (випустити «Кобзар» взялося Товариство ім. Т. Г. Шевченка для допомоги нужденним уродженцям південної Росії, які вчилися у вищих навчальних закладах Петербурга) була В. Доманицькому до душі. З жадобою він досліджував усі доступні йому джерела — як рукописні (автографи, копії, авторизовані списки), друковані (прижиттєві та післяжиттєві видання), архівні документи, особисті листи. На тривалий час він їздив до столиці, безперервно листувався з українськими літературно-науковими авторитетами, які мешкали у Львові, Санкт-Петербурзі, Києві, Харкові, Чернігові.

Одним із перших за межами Російської імперії його підтримав і дружніми порадами, і конкретною допомогою Іван Франко. І. Франко відзначав глибокий розум, енциклопедичність знань молодого вченого з Києва, радив галицьким дослідникам при першій потребі звертатися у «Киевской старине», як не до Сергія Єфремова, то неодмінно до Василя Доманицького. Із листування І. Франка з В. Доманицьким з приводу необхідності випуску не спотвореного, а повного і нового Шевченка одночасно в Галичині і в Росії, можна зрозуміти, як вони аж начебто підштовхували один одного до прискорення цієї роботи. Влітку 1906 р. І. Франко повідомляв, що з травня за дорученням філологічної секції Наукового товариства розпочав роботу над виданням творів Т. Шевченка.

Для В. Доманицького ж це вже був час активного нагромадження матеріалу, завершення великої аналітичної праці «Критичний розслід над текстом «Кобзаря».

В. Доманицький по кілька разів перечитував І. Франкові міркування стосовно усіх шевченкових видань, які були у його львівського адресата під руками, і мав задоволення з того, що погляди й оцінки у них збігаються. Працюючи одночасно над редагуванням і впорядкуванням нового «Кобзаря» та готуючи до друку власну літературно-текстологічну роботу, В. Доманицький пам'ятав Франкові слова про необхідність нарешті виправити «масу дурниць, допущених попередніми редакціями». Робив це вперто і наполегливо, маючи доступ до приватних архівів, музеїв, бібліотек та сховищ. На перше місце ставив дослідження особливостей творчого процесу поета, де уважно вивчав і моменти автоцензури. Багато часу віддавав класифікації текстуальних джерел за певним періодом, місцем створення та виходу у світ, за належністю до первісних, проміжних, остаточних стадій народження твору. Його цікавило все — історія задуму і поява поетичних рядків, автентичність і повнота тексту, цензурні спотворення, редакторські виправлення, інші сторонні втручання. Ця робота вимагала не лише глибокого знання усього літературного матеріалу, а й потребувала великої внутрішньої інтуїції, вміння віднайти методику усунення невідповідностей, нашарувань, спотворень.

З появою Санкт-Петербурзького видання «Кобзаря», датованого 1907 роком, здійсненого за редакцією В. Доманицького, шлейфом потяглися визначення: «вперше», «глибоко наукове», «етапне в історії шевченківського тексту». Найголовнішим було те, що В. Доманицький як дослідник шевченкознавства видобув на світ значну кількість невідомого досі матеріалу і дав «можливість пізнати Т. Шевченка таким, яким він був, із ясною, вічно неспокоїною і невичерпною творчою душею» [2, 98].

У «Громадській думці» та «Раді» відображена оцінка В. Доманицьким творчості великого поета, ставлення до його особистості. У статті

«Т. Г. Шевченко. Сорок п'яти роковини (1861—1906)», опублікованій у «Громадській думці», публіцист писав: «Великих ідей рівності, волі й братерства навчає нас Шевченків «Кобзар». Бути громадянами навчає нас Шевченкове життя. Розгортаючи «Кобзар» — ми розгортаєм саму душу Шевченкову, заглядаємо глибоко до неї й перед нашими очима, як жива встає Україна... Невеличку книжку полишив нам Шевченко, та великої ваги вона і великої слави і сили... Тут наша радість і печаль, тут кривда і правда... Тут велике джерело любові, правди і науки не тільки для нас, українців, але й для кожного, від «молдаванина до фінна», для кожної живої душі, яка тільки волі й братерства широко жадає» [4].

Як умілий коректор і редактор, письменник доклав великих зусиль до першого повного видання «Кобзаря» — це було найповніше на той час текстологічне дослідження поезій Т. Шевченка. У процесі роботи В. Доманицький переглянув та дослідив 270 автографів Шевченка, усі прижиттєві та посмертні видання поета; частково упорядкував хронологію, вперше опублікував ряд невідомих доти віршів і заперечив авторство щодо кількох поезій, які приписувалися Т. Шевченкові. Цю роботу він виконував, коли перебував під наглядом поліції, переховуючись де доведеться, працюючи по 12—14 годин, відновлюючи зіпсований видавцями текст. В. Доманицький писав, як сидячи за цими реліквіями, не раз думав: «...ну, що як мене десь височив шпиг, поліція цієї ночі набіжить та заарештує мене з усім оцим добром?! Про мене — кат його бери, а от що, думаю, може пропасти! Тоді на моїй душі гріх тяжкий, непростенний!» [7].

Ф. Матушевський згадував про те, як залюбки В. Доманицький виконував редакторську роботу над «Кобзарем», як побожно ставився до неї. Він радів, коли йому вдавалося відновити текст у тому місці, «де давно й інстинктивно почувалося, що через недбальство видавців щось попсовано» [15, 60]. Траплялися випадки, коли В. Доманицькому усміхалася доля і шевченкові автографи самі пливли в руки. Так, серпневої пори 1906 р. він випадково побачив у вітрині київського паперописального магазину

Буймистрова на вулиці Фундуклеївській первісний автограф вірша «Ісаія. Глава 35» безпосередньо... на офорті з картини І. Соколова «Приятелі», виконаного Т. Шевченком весною 1859 р. Як свідчить В. Доманицький, автограф писаний «олівцем... з великими поправками» і мав «також кілька поправок чорнилом — значно пізніших». Звірівши його з відомою «Більшою книжкою», підготовленою до друку Т. Шевченком, дослідник відзначив, що в «автографі «більшої книжки» мало не все так, як у поправленому цьому автографі, але єсть кілька й одмін».

Вперше в «Кобзарі» за редакцією В. Доманицького в межах Російської імперії було опубліковано поему «Марія», написану Т. Шевченком після вимушеного повернення з України до Петербурга. Поява в найповнішому «Кобзарі» цього твору викликала гостру реакцію. Антиукраїнськими силами було зроблено спробу заперечити автентичність публікації, знецінюючи її випуском літературної підробки. Сфабрикований сурогат, текстологічна необґрунтованість і художня безпорадність викрили самі себе.

Іншій видатній поемі «Єретик» також судилося повністю бути вперше опублікованою за допомогою зусиль В. Доманицького. Відомо, що чистовий автограф твору в рукописному збірнику «Три літа» вилучили у Т. Шевченка ще під час арешту 1847 року. До рук автора наприкінці його життя потрапила лише частина поеми (227 рядків)...

Дуже багато шевченкових творів, у тому числі, наприклад, і балада «Тополя», друкувалися в наступні роки за «Кобзарем» 1907 р. за редакцією В. Доманицького, який вводив до тексту частину виправлень самого поета з примірника «Чигиринського Кобзаря» і «Гайдамаків» (1844) з рукописними виправленнями Т. Шевченка 1859—1860 рр.

Рядок за рядком, сторінка за сторінкою повернув В. Доманицький українському народові дороге і вічне — «Кобзар» Т. Шевченка.

Далеко не однозначно сприймали наукову літературознавчу, публіцистичну діяльність В. Доманицького як за життя, так і значно пізніше.

Царський уряд, незважаючи на важку хворобу, засудив В. Доманицького на трирічне заслання за те, що «ввійшов в конфлікт з адміністрацією і особливо місцевою поліцією при захисті селян від поміщицьких утисків». У радянські часи в його творчості намагалися знайти «огріхи, методологічні помилки». Та незважаючи на те, що В. Доманицького називали «українським філологом, істориком і фольклористом буржуазно-ліберального напрямку», самі ж ярликочіплятелі з успіхом користувалися його методом, аналізом, висновками, авторитетом першопрохідця і відкривача.

Життєпис В. Доманицького свідчить, що він подолав складний шлях розвитку і сформувався як активний громадський діяч, талановитий організатор, науковець, редактор під впливом багатьох факторів: сім'ї, де діти виховувалися на українських традиціях, прилучалися до української мови, звичаїв; гімназії та університету, де, незважаючи на антиукраїнську освітню політику, вихованці мали гідний для наслідування приклад багатьох викладачів — В. Антоновича, В. Іконнікова, П. Житецького; літератури і часописів національного спрямування; в українських громадських організаціях і товариствах, де В. Доманицький співпрацював з видатними політичними, громадськими, науковими діячами.

Значний вплив на формування світогляду і національно-громадянських позицій В. Доманицького справили життя і твори Т. Шевченка. Розпочавши ознайомлення з ними ще під час навчання в гімназії, дослідник сприяв виданню і розповсюдженню творів видатного українського поета. Саме завдяки його кропіткій дослідницькій роботі українська громадськість вперше побачила повне зібрання поезій Т. Шевченка. «Кобзар» для українців — це святиня, народна Біблія. Подвижників у справі, будь-яким чином дотичній до збереження та пропаганди цієї української святини, ми називаємо національною елітою України, і В. Доманицький — яскравий представник такої еліти. «Кобзар» за редакцією В. Доманицького перевидавався тричі та був визнаний першим науково обробленим і повним виданням творів Т. Шевченка. Такою плідною самовідданою роботою науковець долучився до

утвердження культу Шевченка в Україні, до формування у широких верств населення під впливом життя і творчості видатного поета національної свідомості, прагнення до освіти і власної держави.

Відомо, що культурність нації значною мірою виявляється в тому, як шанує нація своїх найкращих синів, апостолів правди і науки, діячів національного відродження. Сьогодні ми повертаємо українському народові славетне ім'я В. Доманицького — людини, «чистої серцем і незломної духом, яка во-істину «зерна неправди» не мала за собою й вічно горіла тим святим вогнем, що піднімає виборних людей високо понад рівень буденщини» [15, 30], і дякуємо В. Доманицькому за те, що він у свій час виконав ще більш відповідальне завдання — подав українцям Т. Шевченка таким, яким він був, доніс до них усі його оригінальні твори, змалював справжню постать цього великого співця народного горя, борця за волю, талановитого митця. І в цьому неперевершена заслуга В. Доманицького перед усіма поколіннями національно свідомих українців, борців за незалежність Української держави.

У цій статті нам вдалося розкрити лише основні віхи біографії В. Доманицького та окремі сторони його літературознавчих поглядів. Відтак подальшого дослідження потребують історичні й філологічні праці вченого, його епістолярна спадщина та кооперативна діяльність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болабольшенко А. Василь Доманицький і «Киевская старина» // Київська старовина. — 2006. — № 4. — С. 149—165.
2. Болабольшенко А. Побратими: Сергій Єфремов — Василь Доманицький. — К., 2003. — 112 с.
3. Гордеев В. Лицар праці: до 100-річчя від дня народження В. Доманицького // Колос. — 1977. — 17 березня.
4. Доманицький В. Т. Г. Шевченко. Сорок п'яти роковини (1861—1906) // Громадська думка. — 1906. — 26 лютого.
5. Доманицький Василь Миколайович / О. Палій (ред.), Ф. Ленченко (упоряд.). — К., 2000. — 45 с.

6. Іскорко-Гнатенко В. Громадянський обов'язок В. Доманицького // Літературна Україна. — 2002. — 28 березня.
7. Іскорко-Гнатенко В. Перше повне видання «Кобзаря» // Українська мова та література. — 2002. — № 9. — С. 8.
8. Качкан В. А. Доманицький Василь Миколайович / Енциклопедія сучасної України. — К., 2008. — Т. 8. — С. 238.
9. Качор А. Редактор першого повного видання «Кобзаря» Т. Шевченка // Черкаський край — земля Богдана і Тараса. Хроніка 2000. — Черкаси, 2000. — С. 144—147.
10. Корнієвська О. В. Доманицький Василь Миколайович / Енциклопедія історії України. — К., 2004. — С. 441.
11. Лобач-Жученко Б. З нових матеріалів про Василя Доманицького // Радянське літературознавство. — 1970. — № 8.
12. Токар Н. В. Доманицький: життєвий шлях науковця-подвижника // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. — Вип. 5. — Вінниця, 2003. — С. 60—64.
13. Токар Н. М. Наукова і громадська діяльність В. Доманицького в контексті суспільно-політичного життя України останньої чверті XIX — початку XX ст. : Автореф. дис. ... канд. істор. наук / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. — К., 2008. — 22 с.
14. Фареній І. Кооперативна діяльність В. Доманицького // Краєзнавство Черкащини. — Черкаси, 2004. — С. 221—228.
15. Чистому серцем. Пам'яті Василя Доманицького. Біографія, спомини, похорон / Упоряд. С. Єфремов. — К.: Друкарня 1-ої Київської Друкарської Спілки, 1912. — 143 с.